

СВОЄРІДНІСТЬ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРАВОСЛАВНОГО БІБЛІЄЗНАВСТВА: ІНСТИТУЦІЙНИЙ ТА БІОГРАФІЧНИЙ ВИМІРИ

Вивчення вітчизняної традиції православних біблієзнавчих досліджень виявляється важливим не лише з боку інституційної еволюції цього феномена, але й з боку висвітлення персональних дослідницьких практик. Виявлення особливостей освоєння сакрального тексту, домінантного для нашої релігійної культури, спонукає враховувати світосприйняття по-православному віруючих дослідників Біблії, які розглядали її насамперед як Святе Письмо власної конфесії. Саме через цю призму осягаються їхні ідейні та моральні мотиви, теоретичні позиції та конкретні дослідницькі техніки.

Застосування тут елементів просопографічного та біографічного аналізу допомагає зосередитися на специфічних для соціуму, доби та конфесії способах вироблення і трансляції біблієзнавчих знань, на їх виявленні в досвіді певної професійної групи та її окремих представників. Така цілісна дослідницько-викладацька спільнота, згуртована єдиним комунікативним простором, спадковістю герменевтики, критичною реценцією здобутків інших традицій, «шкільною» трансляцією бібліє-

знавчого знання, інституційно забезпеченою через навчання за «кафедрами» та персонально — через зв'язок «вчительства-учнівства», почала конституюватися протягом XVII–XVIII ст., у т. зв. Могилянську добу та набула розвитку в XIX — на початку XX ст. в діяльності Київської духовної академії.

Відтак і персональна дослідницька активність київських біблієзнавців, і їхня інституційна залученість можуть осмислюватися в дещо новому ракурсі. Йдеться про виявлення підстав для формування протягом кількох останніх століть власної ідентичності вітчизняного православного біблієзнавства, його релігійної та науково-дослідницької специфіки. Свого часу ця проблема об'єктивно постала у процесі трансформації традиційних православних церковних практик, що відбувалася протягом усієї новочасної доби під впливом контакту з католицьким та протестантським богослов'ям.

Особливо вона увиразнилася протягом XIX ст., коли в системі православної богословської освіти Російської імперії західні наукові та богословські впливи актуалізували питання про самостійний, самобутній розвиток православного біблієзнавства та богослов'я в цілому — аж до загострення свого роду «антизахідницьких» фобій. Також і в XX ст., переважно в європейській та американській еміграції, православні дослідники Біблії мусили узгоджувати вірність православним догматичним настановам, літургійній традиції з іновірними богословськими викликами, а надто з вимогами наукової раціональності. Нині, на початку XXI ст., умови розвитку богословського знання стали сприятливішими, а контакт з іншokonфесійними традиціями технічно вже не є проблемою. Але саме через це усвідомлення й ствердження специфіки власне православного осягнення Біблії залишається в українському релігійному, культурному та освітньому середовищі актуальним дотепер.

Тож у цій статті звертаємося до кількох ключових моментів виявлення й становлення конфесійної, культурної та інтелектуальної ідентичності вітчизняної православної традиції біблійних студій.

Так, одним із важливих завдань було визначити цю традицію саме як «православну» та «київську». Це потребувало, очевидно, взяти до уваги конфесійну специфіку літургійного прочитання богослужбових біблійних текстів і пов'язане з цим домінування т. зв. гомілетичної екзегези. Такий підхід помітно дистанціював православне освоєння Біблії від більш раціонально-критичної західної біблійно-богословської культури з її виразнішою «книжністю»¹.

Крім того, було важливо виявити зв'язок із локальними культурно-освітніми інституціями та персоналізованими дослідницькими практиками. У випадку з Києво-Могилянською (кін. XVII–XVIII ст.) та Київською духовною (XIX – поч. XX ст.) академіями «належність» тих чи інших біблієзнавців до київської православної традиції визначалася комплексною взаємодією низки суттєвих ознак. Із формально-інституційного боку – це дослідження й виклади, здійснювані в названих закладах представниками Православної Церкви – кліриками й мирянами. В ідейному сенсі – відданість цих дослідників та викладачів православним догматам, правилам екзегези й апологетики (насамперед ідеться про святоотчу, особливо східну, традицію). Ця вірність визначала їхні власні дослідницькі позиції, а також форми контакту з «інославними» дослідницькими стратегіями й практиками, коли такий контакт став актуальним. Предметно-дисциплінарна своєрідність виявлялася в місцевій специфіці тематики досліджень і навчальних предметів.

¹ Див.: Письмо проф. Ганса Эренберга прот. С. Булгакову о православии и протестантизме и ответ прот. С. Булгакова // Путь (Париж). – 1925. – № 5. – № 10–11. – С. 90–91.

Персональний вимір цієї «належності» об'єктивно визначався навчанням у КМА–КДА; викладанням там біблієзнавчих дисциплін; захистом відповідних дисертацій; публікацією відповідних досліджень. Суб'єктивним виміром персональної залученості були: відданість конкретних дослідників професії, переконаність у неминущій важливості вивчення Біблії для духовно-релігійного, морального й інтелектуального розвитку особи та суспільства².

Таким чином, визначалися важливі та переконливі підстави ідентифікації київського православного біблієзнавства. Вони пов'язували його з православною традицією в цілому, дозволяючи розглядати православні біблійні студії в термінах «бібліології», «бібліології та екзегези», «застосування Біблії»³. Проте наступним завданням стало виявлення менш очевидних підстав для ідентифікації православної традиції біблійних студій, які дозволили б говорити не лише про традиційну екзегезу та апологетику, а й про раціональну критику Біблії — критику, яка з ХІХ ст. увиразнилася в понятті «біблеїстика».

Це був певний предметно-методологічний напрям у ширшому масиві досліджень Біблії, характерний саме науково-раціональним застосуванням історичної, філологічної і літературної критики до аналізу й інтерпретації біблійних текстів. Успадкувавши методи та здобутки традиційної текстуальної («низької») критики Біблії

² Див.: Головащенко С. І. Біблієзнавство в Київській духовній академії (ХІХ — поч. ХХ ст.): деякі понятійно-термінологічні питання дослідження / Головащенко С. І. // Наукові записки НаУКМА. — Т. 154. Філософія та релігієзнавство. — К., 2014. — С. 87.

³ Див.: Сольский С. М. Краткий очерк истории священной библиологии и экзегетики / С. Сольский // Труды Киевской духовной академии [далі — ТКДА]. — 1866. — № 10. — С. 157–190; № 11. — С. 305–342; № 12. — С. 466–506; Употребление и изучение Библии в России от крещения Руси и до XV в. // Православное обозрение. — 1868. — № 10. — С. 145–180; № 11. — С. 251–270.

та будучи зануреним протягом XVIII–XIX ст. у герменевтичні й дослідницькі практики новочасної доби, «біблеїстичний» напрям розвинувся в різноманітних формах європейської «високої» (історичної, філологічної, літературної) біблійної критики.

Проблема для православних полягала в тому, що вони досить довго (практично до початку XX ст.) схильні були розглядати це поняття для позначення «чужих», «інославних» (насамперед протестантських), та ще й раціоналістично-критичних впливів — а тому намагалися максимально дистанціюватися від нього ⁴. Ця проблема загострилася тим, що контакт із західною біблійною наукою у XIX ст. був неминучим і став чинником самовизначення православного біблієзнавства та фундаментальною підставою його розвитку ⁵. Тим більше, що саме тоді відбувався методологічний поворот світового біблієзнавства в бік відрізнення догматичних питань від наукових — своєрідного догматичного «розвантаження» науки про Біблію ⁶. Але в очах церковного керівництва спроби зіставити православні методи біблійної критики і біблійного тлумачення із західними, застосувати методи і дані різних наук здебільшого виглядали «некритичною

⁴ Див.: Головащенко С. І. Вказ. праця. — С. 84–85.

⁵ Див.: Корольков И. Н. Преосвященный Филарет, епископ Рижский, как ректор КДА. (Речь, произнесенная в торжественном собрании Киевской духовной академии 28 сентября 1882 г.) / И. Корольков // ТКДА. — 1882. — № 12. — С. 11, 19, 20; Малышевский И. И. Историческая записка о состоянии Академии в минувшее пятидесятилетие / И. Малышевский // Там само. — 1869. — № 11. — С. 121–122; Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.) : Историческая записка / сост. : Ф. Титов, прот. ; предисл., примеч., прилож. : В. Заев, прот. ; В. И. Ульяновский. — К. : Голос, 2003. — С. 400.

⁶ Див.: Мень А., прот. К истории русской православной библистики / Александр Мень, прот. // Богословские труды. — Сб. 28. — М., 1987. — С. 284–285; Його ж. Библиологический словарь : в 3 т. — М. : Фонд Александра Меня, 2002. — Т. 1. — С. 63, 66.

залежністю», «компілятивністю», «західницькою інерцією» та «вірою в чужі відповіді»⁷.

Тож надзвичайно цікавим і евристично плідним буде розглянути деякі історичні підстави для виникнення специфічно православної традиції науково-раціонального (а тому критичного) дослідження Біблії — поруч із традиційною екзегезою та апологетикою.

Говорячи про об'єктивні підстави виникнення вітчизняного православного біблієзнавства, зауважимо про ключовий момент постання та самоідентифікації християнського біблієзнавства взагалі. Ця галузь досліджень стала синтезом традиційного релігійного знання, ґрунтованого на Об'явленні, зі знанням науковим. Богослов'я прагнуло залучити науку для перевірки власних суджень, логічного виведення й обґрунтування догматів. Яка ж особлива потреба виникає в християнстві стосовно вивчення Біблії?

Це — потреба раціонально-критичної перевірки автентичності власного *textus receptus* — біблійного тексту, «прийнятого» тією чи іншою Церквою для богослужіння та проповіді. З одного боку, богонатхненність його змісту і смислу як Святого Письма й Слова Божого, а також визначена церковним духовним досвідом його структура («канон») завжди залишаються догматизованими інваріантами, непідвладними раціональній критиці. Але критичній перевірці цілком можуть бути піддані конкретні історичні та мовно-культурні параметри при-

⁷ Див.: Корольков И. Н. Двадцатилетие журнала «Труды Киевской духовной академии» (1860–1879) / И. Корольков // ТКДА. — 1881. — № 7. — С. 336–338; Михаил (Лузин), еп. Библийская наука. Кн. 1 : Очерк истории толкования Библии / Михаил (Лузин), еп. — Тула : Тип. И. Д. Форгунатова, 1898. — С. 124–125, 134–135; Сольский С. М. Обзорение трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени // Православное обозрение. — 1869. — № 6. — С. 817; Флоровский Г. В., прот. Пути русского богословия / Георгий Флоровский, прот. — М. : Институт русской цивилизации, 2009. — С. 257–259, 448–450, 460–462.

йнятої версії («рецепції») цього тексту. Локальні конфесійні субкультури (а слов'янська православна — одна з найдавніших) набували власні базові версії сакрального тексту вже не «одкровенними», містичними засобами, а цілком «культурними» — через переклади. Це посилювало усвідомлення необхідності раціональної перевірки.

Історично це породило такі найдавніші біблієзнавчі дисципліни, як біблійна текстуальна критика, історія канону, історія застосування тексту, історія його перекладів. Ці дисципліни синтезували віру в Біблію як богонатхненне Святе Письмо та віру в непорушність прийнятого Церквою канону з науковою перевіркою її конкретних версій. Ранніми патристичними прикладами цього є східнохристиянські реконструкції грецької Септуагінти («Гекзапли» й «Октапли» Орігена), або західнохристиянський переклад та редактура латинської Біблії («Вульгата» блаженного Єроніма та абата Алкуїна).

Відповідно вітчизняне православне біблієзнавство вперше було здатне виявити свою ідентичність та відмінність від простої компіляції «чужих» теорій і практик дослідження саме тоді, коли звернулося до науково-критичної (насамперед текстологічної та філологічної) перевірки церковнослов'янської Біблії — як «першотексту» власної віроповчальної і літургійної традиції. Ця перевірка вважалася «спеціальною задачею» православної біблійної науки⁸, а «слов'янські біблійні дослідження» — «пріоритетною галуззю», де постала «чи не єдина власна оригінальна наукова школа»⁹.

⁸ Див.: Глубоковский Н. Н. Русская богословская наука в ее историческом развитии и новейшем состоянии / Н. Н. Глубоковский. — М. : Изд-во Свято-Владимирского Братства, 2002. — С. 43.

⁹ Див.: Ианнуарий (Ивлиев), архим. Библистика в Русской Православной Церкви в XX в. / Ианнуарий (Ивлиев), архим. // Православное богословие на пороге третьего тысячелетия : Богословская конференция : Материалы. — М. : Синод. Богосл. Комиссия, 2000. — С. 33; Тихомиров Б. А. Библистика в России (Обзор проблематики) / Б. А. Тихомиров, А. А. Алексеев // Православная

У процесі освоєння Біблії як Святого Письма на вітчизняних теренах відбувалася історична еволюція. Домінування літургійного застосування Біблії православними аж до кінця XV ст. визначило існування Святого Письма церковнослов'янською мовою лише у вигляді окремих збірок богослужбового призначення. Перше повне рукописне Письмо церковною мовою з'явилося лише 1499 р. у Новгороді Великому — т. зв. Геннадіївський список. Він став основою появи на наших теренах славетної Острозької Біблії. Ця подія піднесла престиж слов'янської християнської культури та зміцнила ґрунт для біблійної екзегези й богословської праці у православному середовищі¹⁰.

Втім, ще до кінця XVII ст. опрацювання Біблії відбувалося в межах богослужбового використання, церковної проповіді та дидактичного приватного читання на основі оригінальних або опрацьованих місцевими коментаторами зразків патристичної екзегези. Твори Герасима Смотрицького, Тарасія Земки, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Захарії Копистенського, Йоаникія Галятовського, Петра Могили були доброю ілюстрацією.

Однак уже початок і середина XVIII ст. (доба т. зв. синодальних реформ, провідниками яких були єпископи Теофан Прокопович, Дмитрій Ростовський, митрополит Стефан Яворський) демонструють дещо нове. По-перше, тривало «набуття» прийнятого тексту Слов'янської Біблії — але вже ширшим арсеналом засобів. По-друге, відбувалося зростання тенденцій до рецепції західної біблійної критики — філологічної, літературної, історичної. Саме на ґрунті Київської колегії

енциклопедия. — Т. V. — М. : Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2002. — С. 45.

¹⁰ Див.: Сольский С. М. Острожская Библия в связи с целями и видами ее издателя / С. Сольский // ТКДА. — 1884. — № 7. — С. 293–320.

(академії) ця еволюція виявилася особливо з 1730-х рр., коли вишколений у Німеччині протеже Теофана Прокоповича Симон Тодорський запровадив тут принципово нову традицію вивчення мов та, як виявилось, прочитання й освоєння Біблії. Він розпочав у Київській Академії гебраїстику й філологічні дослідження Біблії. Його новаторство полягало у вивченні давньоєврейської мови як біблійної. Цей підхід, можливо, був запозичений у протестантів. Але для православних біблійних студій він означав ініціацію свого роду «культурної революції»: масоретський текст Біблії приймався як одне з повноправних джерел для власної традиції.

Важливим аспектом цієї революції стало також застосування вироблених у XVIII ст. у Європі методів «високої» критики Біблії. Так, зіставлення слов'янського біблійного тексту не лише з грецьким LXX, а й із єврейським масоретським, спричиняло потребу порушувати і розв'язувати питання вже не тільки текстологічні, а й філологічні, літературні, історико-культурні. Відмінності LXX та масоретського тексту з другої половини XVIII ст. стали для православних догматично актуальними. Так у православ'ї народжувалася нова критична потреба, а разом із тим — власна, а не запозичена «висока критика» Біблії. Поволі втрачалася монополія «екзегези» як догматизованого тлумачення; екзегеза не зникла, але дещо «поступалася» «біблійній критиці», що розширила межі. Виникала власне «біблеїстика», яка ставала новим, «критичним» елементом біблійних студій.

Відзначена «культурна революція» позитивно вплинула на вдосконалення православного слов'янського *textus receptus*. Саме київські дослідники, вихованці «школи Симона Тодорського», взяли вирішальну участь у створенні Московської першодрукованої Біблії 1663 р. (Єпифаній Славинецький) та Петровсько-Єлизаветинської Біблії середини XVIII ст. (Феофілакт Лопатинський, Си-

мон Тодорський, Яків Блонницький, Варлаам Лящевський, Гедеон Сломинський) ¹¹.

Ця «культурна революція» стала по-новому актуальною і в XIX ст. у зв'язку зі спробами набуття ще одного православного *textus receptus* — «російської Біблії». І досвід Російського Біблійного товариства, і творення т. зв. Синодального перекладу базувалися, окрім іншого, на зіставленні LXX із масоретським текстом, а також на застосуванні текстуальної, філологічної, літературної, історичної критики для збереження автентичності тексту і смислу Письма у процесі перекладання. Це спонукало звернутися до європейського біблійно-критичного досвіду й шукати шляхи його кращої рецепції ¹².

Досвід Київської духовної академії XIX — початку XX ст., втілений у персональних дослідницьких практиках, дає можливість виокремити ще кілька аспектів виявлення ідентичності вітчизняної традиції біблійних студій. Персональні життєві та дослідницькі історії професорів цього навчального закладу свідчать про те, як київське православне біблієзнавство формувало власну ідентичність у взаємодії з європейським досвідом.

Один із промовистих сюжетів розгортався з першої третини XIX ст. Він був пов'язаний із трансформацією такого традиційного підмурку православної біблійної екзегези, як найтісніший зв'язок із літургійною практикою та душпастирською діяльністю священника. Таке спрямування православних біблійних студій було заповідане Св. Отцями Церкви. Патристична біблійно-гомілетична

¹¹ Див.: Михаил (Лузин), еп. Вказ. праця. — С. 117; Сольский С. М. Обзорение трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени / С. Сольский // Православное обозрение. — 1869. — № 4. — С. 554–557, 562–563, 577; № 6. — С. 803.

¹² Див.: Головащенко С. І. Про роль «могилянської доби» в становленні й розвитку київського духовно-академічного біблієзнавства / С. І. Головащенко // Труды Київської духовної академії. — № 19. — К. : КДАіС, 2013. — С. 100–107.

спадщина, як уже зазначалося, століттями була підґрунтям церковних практик. Що ж спостерігаємо у ХІХ ст.?

Кілька видатних професорів КДА, які були кліриками, добре продемонстрували власне входження до «академічного» простору раціонально організованої теологічної «школи». Це значно розширило традиційне поле діяльності священика або монаха (літургія, проповідь чи моральне настановлення). Академічна біблієзнавча освіта проголошувалася підґрунтям праці богослова і церковного апологета, а клірик, (священик, єпископ), котрий навчає біблійним знанням, активно включається до академічного дискурсу, користується з усього можливого арсеналу наукових знань і дидактичних прийомів. Відбувається прилучення освічених представників православного духовенства до наукової культури. І це не позірна «вченість», а дійсно критична інтелектуальна позиція, інтегрована до європейського культурного контексту.

Так, зусиллями архімандрита, згодом єпископа Інокентія (Борисова), ректора КДА у 1830–1839 рр., вдосконалювалося викладання богословських дисциплін та розширювалося застосування кращого іноземного досвіду через створення перекладів закордонних книжок¹³. Відбувалося проникнення історичного методу до біблійного навчання, зокрема посилення ролі біблійної історії, що мало компенсувати надмірну алегоризацію біблійних тлумачень і богословську спекулятивність¹⁴.

Взірцем православного вченого-богослова, обізнаного у європейській біблійній науці, став також єпископ Філарет (Філаретов), викладач та ректор КДА у 1860-х рр. Філарет уславився докладними, добре структурованими лекціями з курсу Св. Письма. Він стимулював студентську

¹³ Див.: Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.) : Историческая записка / сост. : Ф. Титов, прот. ; предисл., примеч., прилож. : В. Заев, прот. ; В. И. Ульяновский. — С. 360.

¹⁴ Див.: Флоровский Г. В., прот. Вказ. праця. — С. 461.

дослідницьку активність під час навчання, допускаючи вихованців до власної, зразкової на той час, бібліотеки з численними закордонними джерелами. Філарет став родоначальником систематичної біблієзнавчої освіти у КДА; його пропозиції до академічного Статуту 1869 р. фактично означали запровадження там європейської університетської моделі ¹⁵. А дослідницькі справи єпископа колеги оцінили як нове, сміливе слово у православній біблійній критиці XIX ст. ¹⁶

Нарешті, єпископ Іриней (Орда), будучи глибоко обізнаним зі світовими богословськими й науковими здобутками ¹⁷, транслював академічні традиції вивчення Біблії на ґрунт середньої ланки церковної освіти — як ректор Київської духовної семінарії, автор перших зразкових підручників та посібників із вивчення окремих розділів Біблії ¹⁸.

Ці вчені клірики торували пошук саме православної «біблієзнавчої ідентичності» на підставі засвоєння європейського досвіду. Кожен з них долав традиційний образ православного монаха чи архієрея як «благочестивого ігноранта», котрий цурається «розумності» заради «благочестя», уникає науки заради вірності святоотчим

¹⁵ Див.: Корольков И. Н. Преосвященный Филарет, епископ Рижский, как ректор КДА / И. Корольков. — С. 11, 20–21, 40–42.

¹⁶ Див. відгуки Я. О. Олесницького та С. М. Сольського на працю архімандрита Філарета (Філаретова) «Происхождение Книги Иова», подану на здобуття ступеня доктора богослов'я: Протоколы заседаний Совета Киевской духовной академии за ноябрь и декабрь 1872 года // ТКДА. — 1873. — № 3. — С. 173–186.

¹⁷ Див.: Орда Х. М. Апологетическая и полемическая литература на Западе против сочинения Эрнеста Ренана «Vie de Jesus» / Х. Орда // ТКДА. — 1864. — № 9. — С. 71–160; Його ж. Обзорные иностранной духовной литературы / Х. Орда // Там само. — № 10. — С. 237–260.

¹⁸ Див.: Орда Х. М. Руководство к последовательному чтению пророческих книг Ветхого Завета / Х. Орда. — К., 1871; Його ж. Руководство к последовательному чтению учительных книг Ветхого Завета / Х. Орда. — 2-е изд. — К., 1873; Його ж. Руководственное пособие к пониманию Псалтыри / Х. Орда. — К., 1882.

думкам. Поеднання вірності догматичній традиції з актуальним науковим критичним пошуком стало важливою системною проблемою православного біблієзнавства.

Ще кілька представників КДА у своїх персональних життєвих та професійних історіях також реалізували пошуки православним біблієзнавством свого неповторного обличчя. Так, Стефан Сольський велику увагу приділив вивченню Біблії як домінанти вітчизняної духовної культури ¹⁹. Водночас він уславився пошуками конфесійно прийняттого осмислення західних біблієзнавчих знань. Це втілилось у його концепцію побудови «православного ісагогічного вступу» ²⁰.

Яким Олесницький демонстрував зразкову для православних обізнаність у біблійній археології й культурі, біблійних мовах, текстологічній, історичній, культурологічній, філологічній та літературній критиці Біблії. У своїх працях він показував перспективи застосування евристичного потенціалу історії, мистецтвознавства, мово- та літературознавства ²¹.

¹⁹ Див.: Сольский С. М. Употребление и изучение Библии в России от крещения Руси и до XV в. / С. Сольский // Православное обозрение. — 1868. — № 10. — С. 145–180; № 11. — С. 251–270; Його ж. Обзор трудов по изучению Библии в России с XV века до настоящего времени / С. Сольский // Там само. — 1869. — № 2. — С. 190–221, № 4. — С. 538–577, № 6. — С. 797–822; Його ж. О библейском миросозерцании в жизни древнерусского народа (Речь, сказанная в торжественном собрании Киевской духовной Академии 28 сентября 1878 г.) / С. Сольский // ТКДА. — 1878. — № 11. — С. 201–237; Його ж. Острожская Библия в связи с целями и видами ее издания / С. Сольский // Там само. — 1884. — № 7. — С. 293–320.

²⁰ Див.: Сольский С. М. Каков может быть состав научных введений в книги Священного Писания в настоящее время? / С. Сольский // ТКДА. — 1887. — № 3. — С. 358–376.

²¹ Див.: Олесницкий А. А. Древнееврейская музыка и ценне / А. Олесницкий // Там само. — 1871. — № 11. — С. 107–161; № 12. — С. 368–417; Його ж. Рифм и метр ветхозаветной поэзии / А. Олесницкий // Там само. — 1872. — № 10. — С. 242–294; № 11. — С. 403–472; № 12. — С. 501–592; Його ж. Тенденциозные корректуры иудейских книжников (соферимов) в чтении Ветхого Завета / А. Олесницкий // Там само. — 1879. — № 5. — С. 3–54.

Дмитро Богдашевський (згодом єпископ Василій) був апологетом історизму біблійної оповіді ²² та буквально-го сприйняття явленого там надприродного, чудесного елемента ²³. Проте він впритул наблизився у своїх роз-мислах до проблеми зіставлення наукового й позанауко-вого знання, раціонального та позараціонального ком-понентів пізнавального процесу.

Протоієрей Олександр Глаголев убачав універсальну цінність Біблії в єдності Старого і Нового Завіту ²⁴. На цій підставі він долав конфесійну обмеженість та ксено-фобію не лише в суспільному та церковному житті, а й у біблійній науці. Його ідея «ідеологічної емансипації» православного сприйняття Старого Завіту в контексті сприйняття тогочасного єврейства ²⁵ органічно сполу-

²² Див.: Богдашевский Д. И. О Евангелиях и евангельской истории (против современного рационализма) / Д. Богдашевский // Там само. — 1902. — № 2. — С. 269–302; Його ж. Исторический характер Книги Деяний Апостольских / Д. Богдашевский // Там само. — 1909. — № 11. — С. 381–425.

²³ Див. Його ж: О Евангельских чудесах. (Заметка против рационалистов и в частности против графа Л. Толстого) / Д. Богдашевский // Там само. — 1900. — № 8. — С. 473–493; Його ж. Действительность воскресения мертвых, по учению св. ап. Павла / Д. Богдашевский // Там само. — 1902. — № 1. — С. 61–98; Його ж. Христос Спаситель как чудотворец / Д. Богдашевский // Там само. — 1911. — № 10. — С. 243–274; № 11. — С. 377–404.

²⁴ Див.: Глаголев А. А., свящ. Непреходящее значение Ветхого Завета. Библиологическая заметка на: Die bleibende Bedeutung des Alten Testaments, von Emil Kautzsch, Tbingen und Leipzig, 1902. § 38 / А. Глаголев // Там само. — 1902. — № 11. — С. 491–504; Його ж. Ветхий Завет и его непреходящее значение в христианской Церкви (По поводу древних и современных литературных и общественных течений против общепринятого значения и употребления христианами ветхозаветных священных писаний) / свящ. А. Глаголев // Там само. — 1909. — № 11. — С. 353–380; № 12. — С. 517–550.

²⁵ Див.: Глаголев А. А., свящ. Сионистское движение в современном еврействе и отношение этого движения к всемирно-исторической задаче библейского Израиля / А. Глаголев // Там само. — 1905. — № 4. — С. 513–565; Його ж. Мнимое пророчество Ветхого Завета о Российской Государственной Думе / А. Глаголев // Там само. — № 12. — С. 660–663; Його ж. Седьмой всемирный сионист-

чалася з його життєвим досвідом. Православний клірик Глаголев поборював православну ж юдофобію — і будучи експертом у «справі Бейліса», і зупиняючи погромників²⁶.

Позиція О. Глаголева щодо значення Біблії в духовному та суспільному житті перегукувалася з виступами Володимира Рибінського про біблійну освіту та популяризацію Біблії²⁷. Це набувало неабиякої ваги для увиразнення православних відповідей на питання про місце Біблії в культурі, в суспільстві, в духовному житті кожної людини. Адже ці питання активно осмислювалися й дискутувалися в західному, католицькому та особливо протестантському, світі. Порівняння власного досвіду з іноземним було важливим для виявлення ідентичності православних біблійних студій. Нарешті, цінними в цьому аспекті були аналіз В. Рибінським європейської раціоналістичної біблійної критики та пошуки меж застосування наукових методів для опанування Біблії на православних засадах²⁸.

Варто зазначити ще один суттєвий момент, який прямо стосується своєрідності вітчизняної традиції біблійних студій: специфіка Київської духовної академії ХІХ —

ский конгресс в еврействе / А. Глаголев // Там само. — 1906. — № 2. — С. 328–341.

²⁶ Див.: Ткачук М. Л., Головащенко С. І. Глаголев Олександр Олександрович // Київська духовна академія в іменах : 1819–1924 : енциклопедія : в 2 т. / упоряд. і наук. ред. М. Л. Ткачук ; відп. ред. В. С. Брюховецький. — Т. 1. : А–К. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. — С. 373–374.

²⁷ Див.: Рыбинский В. П. Библия для детей / В. Рыбинский // ТКДА. — 1897. — № 1. — С. 3–34; Його ж. О Библии (Публичное чтение) / В. Рыбинский // Там само. — 1902. — № 3. — С. 359–382.

²⁸ Див. його ж. Вавилон и Библия (по поводу речи Делича “Babel und Bibel”) / В. Рыбинский // ТКДА. — 1903. — № 5. — С. 113–144; Його ж. К вопросу об отношении Библии к Вавилону. [Рец. на: Н. V. Huprecht. Die Ausgrabungen im Bel-Tempel zu Nippur. Leipzig, 1903] / В. Рыбинский // Там само. — 1904. — № 1. — С. 46–58; Його ж. Библейская ветхозаветная критика / В. Рыбинский // Там само. — 1908. — № 12. — С. 575–613.

початку XX ст. як вищого православного богословського освітнього закладу вирішальним чином визначала способи застосування іноземного біблієзнавчого досвіду та характер критики на його адресу. Тут виявляється ще одна системна риса київського православного біблієзнавства. Йдеться про персональну життєву та професійну драму «зустрічі» (або ж навіть і «зіткнення») богословського й наукового дискурсів. Вірність православній догматичній традиції зустрічалася та суперечливо взаємодіяла з персональним буттям по-європейському освічених фахівців, озброєних значними на той час досягненнями різних наук.

Розглянувши підстави для виникнення специфічно православної традиції науково-раціонального, критичного дослідження Біблії поруч із традиційною екзегезою та апологетикою, підсумуємо таке.

Вітчизняна традиція православних біблійних студій виявила свою ідентичність та відмінність від простої компіляції «чужих» теорій і практик дослідження саме тоді, коли звернулася до науково-критичної (насамперед текстологічної та філологічної) перевірки церковнослов'янської Біблії — як «першотексту» власної віроповчальної і літургійної традиції.

У процесі освоєння Біблії як Святого Письма на вітчизняних теренах відбувалася історична еволюція від середньовічного літургійного використання та гомілетичної екзегези за патристичними зразками до модерної (XVII–XVIII ст.) орієнтації на філологічну, літературну критику та порівняльну текстологію. Отримання давньоєврейською мовою нового герменевтичного статусу, статусу «мови Біблії», також стало важливою ознакою модерної ідентичності православних біблійних студій.

Персональні дослідницькі практики професорів Київської духовної академії XIX — початку XX ст. також виявили нові аспекти ідентичності православної традиції

біблійних студій: входження православних учених-кліриків до академічного простору, їхню інтеграцію до європейського культурного контексту, «по-православному» релевантне осмислення західних біблієзнавчих знань, застосування евристичного потенціалу різноманітних наук для православного осягнення Біблії. Через порівняння з іноземним досвідом формувалася власна позиція у питанні про місце Біблії в культурі, в суспільстві, в духовному житті людини. Важливою системною проблемою православного біблієзнавства стало поєднання вірності догматичній традиції з науковим критичним пошуком, із персональним досвідом київських дослідників Біблії як по-європейському освічених науковців.

Усвідомлення й утвердження специфіки саме православного осягнення Біблії у вітчизняному релігійному, культурному та освітньому середовищі залишається актуальним дотепер.